

# Şərqlə Qərbi qovuşduran alim

**İstənilən sahədə ilklərdən olmaq böyük mənəvi-tarixi dəyər daşıyır. Bu dəyəri yaradıb ardıcılıqlarına ötürənlər gələcəyə doğru çıxır açanlardır. Yolun davamı onların uğurundan, yaratdıqları örnəklərdən, öz fəaliyyətləri ilə formalaşdırıldıqları ilkin ənənələrdən çox asılıdır. Belələri gələcək nailiyyətlər üçün möhkəm təməllər inşa edirlər. Onun da taleyinə bütün qəlbi, ruhu ilə bağlı olduğu elmi fəaliyyət istiqamətinin ilklərindən olmaq qisməti yazılmışdı.**

Uzun illər şərqsünaslıq sahəsində ciddi araşdırmalar aparan, özünəməxsus tədqiqatçılıq məharəti, bir də qələminin qüdrəti ilə məşhurluq qazanan filologiya elmləri doktoru, professor Aida İmanquliyeva görkəmli alim, müəllim, tərcüməçi, ictimai xadim kimi milli elm tarixinə sanballı möhürünü vurmuş şəxsiyyətlərdəndir. Sağlığında sahib olduğu yüksək vəzifələri, elmi titulları, ictimai həyatdakı fəallığı onu həmişə ucaltımış, ümdə insani keyfiyyətləri ilə vaxtda təşkil etmiş, böyük alimi çoxlarının sevimləsinə çevirmişdir. Gözəllik, dərin zəka, mehribanlıq, qayğıkeşlik, yüksək mənəvi dəyərlər - bütün bunlar Aida xanıma xas keyfiyyətlərinin toplusunu təşkil etmişdir.

## Azərbaycanın ilk qadın ərəbşünas alimi

Jurnalist ailəsində doğulub-büyümüşdü, dünyanı tanımağa başladığı anlardan ilk uşaqlıq dostları, həmsöhbətləri sırasında evlərindəki böyük kitabxanadakı ən qədim, gözəl nəşrlər də vardı. Atası milli mətbuat tariximizin görkəmli simalarından olan Nəsir Əsədulla oğlu İmanquliyev idi - sovet Azərbaycanının ən nüfuzlu mətbuat orqanlarından "Bakı", "Bakı" axşam qəzetlərinin yaradıcısı və 32 il baş redaktoru olmuş mətbuat patriarxıydı.

Atasına, onun sənətinə sevgi və marağından irəli gələrək humanitar elmlərə həvəsi uşaqlıqdan böyük idi. Orta məktəbin son siniflərinə doğru, bəlkə, çoxları onun da jurnalistika sənətini seçəcəyini düşünürdü. Olsun ki, nə vaxtsa o özü də bunu qət etmişdi. Bakıda 132 sayılı orta məktəbi qızıl medalla bitirdiyindən həmin dövrün qaydalarına görə hər hansı ali məktəbin istənilən ixtisasının qapıları bu istedadlı gənc qızın üzünə açıq idi. Orta məktəbdən məzun olduğu dövrdə baş verən maraqlı bir yeniliklə həyat yolunda lazımı təşhihlərini edərək əbədi seçimini müəyyənləşdirdi.

Həmin vaxt Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) Şərqsünaslıq fakültəsində ərəb bölməsi yenidən açılmışdı. Aida xanım İmanquliyeva bu bölmənin ilk tələbələrindən, ilk məzunlarından oldu. Aradan bir neçə il də keçəcək, bu ilkinlik ömrün başqa məqamlarında da onun qismətinə yazılacaqdı. Aida xanım Azərbaycanda ərəb ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin ilk yaradıcılarından olacaqdı. Eyni zamanda Azərbaycan tarixində ilk qadın ərəbşünas alim kimi tanınacaqdı.

Aida İmanquliyeva ADU-nun Şərqsünaslıq fakültəsində 1957-1962-ci illərdə təhsil almışdı. O zaman bu fakültənin məzunlarına müxtəlif Şərq ölkələrində tərcüməçi kimi çalışmaq daha cəlbəedici görünürdü. Keçmiş SSRİ-nin yaxın münasibətlərdə olduğu ölkələrlə birgə həyata keçirilən layihələrdə çalışmaq üçün ərəb dilini mükəmməl bilən mütərcimlərə böyük ehtiyac vardı. Bu fakültə belə kadrların hazırlanması sahəsində ən peşəkər mərkəzlərdən sayılırdı. Ona görə fakültənin məzunlarını asanlıqla xarici ölkələrə çalışmaq üçün göndərdilər. Aida xanımsa elm sahəsini seçdi. Məzunu olduğu ADU-nun Şərqsünaslıq fakültəsinin Yaxın Şərq xalqları ədəbiyyatı tarixi kafedrasının aspiranturasına qəbul olundu. Yüksək elmi potensialını, perspektivlərini nəzərə alaraq onu Moskvaya - SSRİ Elmlər Akademiyasının Asiya Xalqları İnstitutunun aspiranturasına

da oxumağa, tədqiqatlar aparmağa göndərdilər. 1966-cı ildə namizədlik dissertasiyasını uğurla müdafiə edərək elmlər namizədi alimlik dərəcəsinə layiq görüldü.

Aida xanım İmanquliyeva Bakıya qayıtdıqdan sonra onun elmi taleyi Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutu ilə bağlandı. 1966-cı ildə burada kiçik elmi işçi kimi fəaliyyətə başladı. İstedadı, zəhmətsevərliyi sayəsində bir neçə il ərzində kiçik elmi işçidən şöbə müdiri, elmi işlər üzrə direktor müavini və nəhayət, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru vəzifəsinə yüksəldi. 1989-cu ildə isə Tbilisi şəhərində doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə etdi və çox keçmədən professor adına layiq görüldü.

## Şərqlə Qərbin vəhdəti

Professor Aida İmanquliyeva çoxsaylı elmi əsərlərinə əbədi ömür bəxş etmiş, bütün varlığı milli kökə bağlı şəxsiyyət olmuşdur. Onun əsərlərində xalqın maariflənməsi, milli yaddaşın qorunması, tərəqqiyə doğru irəliləməsi kimi nəcib niyyətlər özünü qabarıq göstərmişdir. Elmi tədqiqatlarını əsl alim təəssübkeşliyi ilə aparan, ərəb filologiyası sahəsində özünəməxsus məktəb yaradan Aida İmanquliyeva ərəb ədəbiyyatının bir sıra korifeylərinin yaradıcılığını tamamilə yeni rəkursdan araşdıraraq onları Azərbaycan ədəbi ictimaiyyətinə tanıtmışdır. Bununla da Aida xanım ərəb və Azərbaycan ədəbiyyatları arasında sağlam körpü yaratmağa, ədəbi xəzinəmizi daha da zənginləşdirməyə çalışmışdır.

O, uzunmüddətli elmi axtarışlarının nəticəsi olan üç fundamental monoqrafiyanı ərsəyə götürmüşdü. Bunlar "Mixail Nüaymə və "Qələmlər birliyi", "Cübrən Xəlil Cübrən", "Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri" adlı monoqrafiyalardır. Bundan başqa, Aida xanım bir çox elmi tədqiqatlarının nəticələrini də Azərbaycanda və müxtəlif xarici ölkələrdə çapdan çıxmış 70-dən çox məqaləsində təqdim etmişdi.

Görkəmli alim öz sahəsinin ölkə hüduqlarından kənar da tanınan təmsilçisi kimi Şərq filologiyası sahəsində yazılmış əksər elmi əsərlərin redaktoru idi. Azərbaycan EA-nın Şərqsünaslıq İnstitutunda fəaliyyət göstərən "Asiya və Afrika ölkələri xalqları ədəbiyyatları" ixtisası üzrə müdafiə şurasına sədrlik edirdi. Keçmiş SSRİ-də fəaliyyət göstərən Ümumittifaq Şərqsünaslar Cəmiyyətinin Rəyasət Heyətində, Şərq ədəbiyyatlarının tədqiqi üzrə Ümumittifaq Koordinasiya Şurasında təmsil olunurdu. Azərbaycan şərqsünaslar məktəbinin nümayəndəsi kimi, Moskvada, Kiyevdə, Sankt-Peterburqda, Poltavada, Hamburqda, Düşənbədə, Tbilisidə və başqa şəhərlərdə keçirilən elmi konqreslərdə, simpoziumlarda, sessiyalarda dəfələrlə maraqlı məruzələri ilə şərqsünaslıq elmimizi layiqincə təmsil etmiş, xarici ölkələrdə onun tədqiqatlarından faydalanmışdılar.

Elmi araşdırmaları ilə yanaşı, Aida xanım pedaqoji fəaliyyət də göstərirdi. ADU-nun Şərqsünaslıq fakültəsinin müəllimi kimi həmin təhsil mərkəzində ərəbşünas kadrların hazırlanması ilə məşğul olurdu. Vaxtilə bu böyük alim-pedaqoqun dərslərində iştirak etmiş, mühazirələrini dinləmiş tələbələr Aida xanımı indi də çox böyük ehtiramla xatırlayırlar.

Aida xanım İmanquliyevanın araşdırmaları, əsasən, Əmin Ər Rey-



haninin, Cübrən Xəlil Cübranın, Mixail Nüaymənin yaradıcılığı ilə bağlıdır. Ərəb ədəbiyyatının yeni mərhələyə gəlib çatmasında onların hər birinin çox böyük xidmətləri var. Aida xanım bu yaradıcı şəxsiyyətlərlə bağlı nəinki Azərbaycanda, ümumən keçmiş ittifaq məkanında geniş tədqiqatlar aparan ilk alimlərdən idi. Onun əsərlərində bu şəxsiyyətlərin yaradıcılığı işığında ümumən Qərb və Şərq mədəni əlaqələrinin sintezi, yaradıcı üslubun inkişafı və yeni bədii cərəyanların təşəkkülü geniş şəkildə tədqiq edilmişdi. Bu baxımdan, Aida xanımın elmi tədqiqatları, nəşr olunmuş kitabları, müxtəlif elmi mənbələrdə işiq üzünə çıxmış məqalələri çox böyük dəyər daşıyır. Həmin əsərləri ilə görkəmli alim təkcə şərqsünaslıq elminə deyil, həmçinin Şərq və Qərb arasında elmi-mədəni əlaqələrin qurulmasına, ortaq mənəvi dəyərlərin aşkar edilməsinə əhəmiyyətli töhfələr vermişdir.

## O, məhcər ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçısı idi

Aida xanım ərəb məhcər ədəbiyyatı ilə məşğul olurdu. Tədqiqatlarında məhcər ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətlərini, onun çoxəsrlik zəngin ərəb ədəbiyyatı ilə oxşar və fərqli cəhətlərini, Qərb və rus ədəbiyyatı ilə əlaqələrini, bütövlükdə ərəb ədəbiyyatına gətirdiyi yenilikləri üzə çıxarırdı. Məhcər ədəbiyyatının müasir ərəb ədəbiyyatı üçün açdığı imkanların və digər aktual məsələlərin elmi təsvirini verirdi.

Alimin 1975-ci ildə Moskvada nəşr olunmuş ilk monoqrafiyası da Mixail Nüaymənin yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Müəllif kifayət qədər ciddi elmi əsaslarla bu qənaəti diqqətə çəkər ki, "Qələmlər Birliyi"nin yaranması yeni ərəb ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişafında müstəsna əhəmiyyəti olan yeni ədəbi məktəbin formalaşması kimi qiymətləndirilməlidir. Monoqrafiyada vurğulanır ki, M.Nüaymə, C.X.Cübrən, İ.Abu Mazi... kimi görkəmli ədibləri öz sıralarında birləşdirən bu cəmiyyət ərəb ədəbiyyatının inkişafında bütöv bir mərhələ təşkil etmiş, xeyli dərəcədə onun sonrakı inkişafını müəyyənləşdirmişdir.

Aida xanım İmanquliyeva Cübrən Xəlil Cübranın və Əmin Ər-Reyhaninin daha çox Qərb romantizminin, Mixail Nüaymənin isə rus tənqidi realizminin təsirinə məruz qaldığını göstərmiş, bunun əsas səbəbini onların dünyagörüşü, düşükləri mühitini ədəbi-bədii qayəsi və yaradıcılıq istiqamətləri ilə bağlamışdır. Müəllif doğru olaraq belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Cübrən və Ər-Rey-

hanidə R.U.Emersonun, U.Uitmenin, N.Toronun, Şellinin, Bayronun, Hüqonun təsiri daha çox hiss edilirdi. Poltavada təhsil almış Mixail Nüaymənin bədii yaradıcılığında L.Tolstoyun, İ.Turgenevin, A.Çexovun, ədəbi-tənqidi məqalələrində isə V.Belinskiyin təsiri müşahidə olunur. Görkəmli ərəbşünas alim romantik poeziyanı onun Qərbdə C.Bayron, U.Bleyk, R.Emerson, U.Uitmen, Şərqdə isə C.X.Cübrən, Əmin Ər-Reyhani, M.Nüaymə kimi məşhur nümayəndələrinin təmsalində araşdırmış, bir tərəfdən hiss və əqlin, digər tərəfdən isə Şərq və Qərb düşüncə tərzlərinin vəhdət məqamlarını üzə çıxararaq bəşəriyyətin məhz bu vəhdətə doğru inkişaf əzmini təsbit etmişdir. Öz tədqiqatlarında poetik ruhla fəlsəfi düşüncənin, romantizmlə realizmin ittifaqından çıxış edən Aida xanım Azərbaycanda ədəbi və fəlsəfi fikrində ilk dəfə olaraq Şərq və Qərb romantiklərinin müqayisəli təhlilini aparmışdır. Ümumilikdə, alimin Şərq müdrikliyi ilə Qərb həssaslığını özündə cəmləşdirən ərəb məhcər ədəbiyyatının yaranması, inkişafı, sənətkarlıq xüsusiyyətləri, onun başqa ədəbi məktəblərdən fərqli cəhətləri barədə mülahizə və fikirləri bu gün də görkəmli şərqsünaslar tərəfindən bəyənilir və qəbul edilir. Şərqsünaslıq sahəsində dövrünün dünyəşöhərlili alimləri Ziya Bünyadovun, İosif Bradinskiyin, Anna Dolininanın, Valeriya Kripcenkonun, Rüstəm Əliyevin Aida xanımın elmi fəaliyyətinə verdikləri yüksək qiymət onun elmin nə qədər uca zirvəsində qərar tutduğunu göstərir.

Görkəmli elm xadimlərinin fikirlərində xüsusi qeyd olunur ki, ərəb məhcər ədəbiyyatının təmsilçilərinin həyat və yaradıcılığına həsr olunan tədqiqatlar öz orijinallığını, zənginliyini, nəzəri dərinliyini, konseptuallığını bu gün də qoruyub saxlayır. Aida xanım ərəb məhcər ədəbiyyatının beynəlxalq miqyasda ən sanballı araşdırıcısı kimi bu gün də həmin elmi istiqamətin tədqiqatçılarının əsas istinad mənbəyidir.

O, həm də gözəl tərcüməçi idi. Ərəb ədəbiyyatından bəzi nümunələri - Mixail Nüaymənin, Mahmud Əz-Zahirin, Məhəmməd Dibin, Sahib Camalın, Süheyl İdrisin, Macid Zey-yib Gənəmanın hekayələrini Azərbaycan dilinə tərcümə edərək həmin əsərlərin poetik ruhunu, mənə və məzmununu olduğu kimi saxlayıb.

Elmi yaradıcılığının ana xəttini Qərb və Şərq mədəni ənənələrinin sintezinin təşkil etməsi, Şərqin neçə-neçə yazarının əsərlərini dilimizə müvəffəqiyyətlə tərcümə etməsi, bir ictimai xadim, elm təşkilatçısı kimi onun geniş dünyagörüşünü, fəaliyyətinin çoxşaxəliliyini, ən mü-

hümü isə məşğul olduğu işə tükənməz sevgisini əks etdirir.

Aida xanımın alimliyini onun bənzərsiz mənəvi keyfiyyətləri, insanlara və dünyaya, həyata sonsuz sevgisi tamamlayırdı. Həm zahiri, həm daxili gözəlliklər, mehriban tərz, həssaslıq, yüksək mənəvi dəyərlər onun simasında cəmləşmişdi. O, bu keyfiyyətləri böyüdücü ailə ocağından - atası Nəsir müəllimdən, anası Gövhər xanımdan əxz etmişdi. O, universitet auditoriyasında dərs keçdiyi tələbələrə, elmi rəhbər kimi yetişdirdiyi gənc alimlərə biliklər ötürməklə, ərəbşünaslıq elminin inkişafını öyrətməklə yanaşı, həm də bu ali dəyərləri aşılayırdı. Azərbaycanda keçmiş ittifaq məkanında öz sahəsinin ən parlaq təmsilçilərindən biri kimi tanınan Aida xanım şəxsiyyət olaraq da onu tanıyan kəslər üçün əsl insanlıq mücəssiməsi idi. Onu ideal qadın obrazında görürdülər. Onu tanıyan insanların düşüncələrinə görə, həm alimliyin, həm insanlığın, həm də qadın adının zirvəsində qərar tutan hər bir xanım məhz Aida xanım İmanquliyeva kimi olmalı idi.

## Sevgi dolu incə, səxavətli qəlb

Aida xanım böyük alim, hər dərsi maraqla dinlənilən unudulmaz müəllim, bacarıqlı elm təşkilatçısı olmaqla yanaşı, eyni zamanda Azərbaycan üçün ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanı, M.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin Bakı filialının rektoru, akademik Nərgiz xanım Paşayevanı dünyaya gətirərək böyütmüş fədakar ana idi. Azərbaycanın böyük ziyalılarından biri ölkəmizdə ilk Milli Aviasiya Akademiyasının yaradıcısı, akademik Arif Paşayevin vəfalı ömür-gün yoldaşı idi. Aida xanım İmanquliyevanın malik olduğu ali keyfiyyətlər, tələqin etdiyi ali dəyərlər bu gün Mehriban xanım Əliyevanın Azərbaycan və ümumilikdə bəşəriyyət üçün gördüyü nəcib işlərdə, işıqlı əməllərdə öz ifadəsini tapır. "Məsuliyyət hissini, hər bir işin övvəlindən maksimum nəticə əldə etməyə çalışmaq, özünə tələbkar və intizamlı münasibəti mənə anam - nəcib, parlaq, prinsipial, istedadlı, məğrur, son dərəcə gözəl bir xanım olan Aida İmanquliyeva aşılayıb. Hər bir ədalətsizliyə qarşı barışmaz mövqedə dayanan, işinə, elmə və pedaqoji fəaliyyətə hədsiz sədaqətli olan anam öz qısa həyatında inanılmaz zirvələri fəth etdi" - Mehriban xanım onu yetirmiş ananı belə xatırlayır - "O, müasir ərəb ədəbiyyatının tədqiqi sahəsində öz yeni elmi məktəbini yaratdı, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutunun ilk qadın direktoru oldu. Anam dünyəşöhərlili alim idi, onun əsərləri bu gün də elmi dairələrdə yüksək qiymətləndirilir. Lakin bununla yanaşı, o, hər zaman adı böyük həfflərlə yazılan əsl Qadın olaraq qalırdı. Onun böyük sevən ürəyi, incə və səxavətli qəlbi var idi".

Aida xanım kimi insanlar haqqında düşündükcə bir daha əmin olursan ki, həyatda yaxşılıqlar, ulvi arzular heç zaman itmir, qəlbində, əməllərində bu yaxşılıqları böyüdüklərini, o arzuların yaşadanların davamçılıqlarına ötürülür və zaman-zaman onların xoş niyyətləri gerçəklilyə çevrilir. Əfsuslar olsun ki, həyat Aida xanıma uzun yaşamağa macal vermədi. Alim üçün də, müəllim üçün də, insan üçün də ömrün ən gözəl çağlarından sayılan yaşda - cəmi 53 yaşında bizi tərk etdi. Amma Aida xanımın arzuları, dəyərləri bu gün Azərbaycana töhfə verən hər kəsin, o cümlədən bir Ana kimi onun yetirdiyi övladların əməllərində yaşayır və bu, görkəmli alimin, Azərbaycan qadınının da xatirəsini yaşadır.

*İradə ƏLİYEVƏ,  
"Azərbaycan"*